

13. Aronson E. Sotsialnaya psihologiya. Psihologicheskie zakoni povedeniya cheloveka v sotsiume / E. Aronson, T. Wilson, R. Eykert. –SPb.: Praim-EVROZNAK, 2002. - 560 s.
14. Gileva I.O. Sistemnaya determinatsiya motivatsionnoj gotovnosti k deyatelnosti // Obshnie problemi universitetskogo obrazovaniya: itogi i prognozi na rubezhe novogo tisyacheletiya. Tezisi dokladov Mezhdunarodnoj nauchno-metodicheskoy konferentsii / Perm. un-t. - Perm, 1999. - T.1. - 234 s.
15. Leontiev D.A. Lichnostnyy dinamizm I ego diagnostika / D.A. Leontiev, D.V. Sapronov // Vopr. Psihologii, 2007. – № 1.
16. Leontiev D.A. Obschee predstavlenie o motivatsii tcheloveka // Psihologiya v vuze, 2004. – №1. – S.51-66
17. Lomov B.F. Psihicheskaya regulyatsiya deyatelnosti: Izbrannie trudi / B.F. Lomov. – M.: IP RAN, 2006. – 622 s.
18. Magun V. Ot potrebnosti k postupku / V. magun, M. Zhamkochiyan, A. Ektid // Populyarnaya psihologiya: hrestomatiya / sost. V.V. Mironenko. M.: Prosveshenie, 1990. – 399 s.
19. Nepomnjacshaja N.I. Opit sistemnogo issledovaniya psihiki rebenka / N.I. Nepomnjacshaja – M.: Pedagogika, 1975. – S. 10-11.

**Варягина А.А.**

**Психологические факторы общественного участия личности**

*В статье анализируются существующие подходы к определению причин, движущих сил общественного участия личности. В соответствии с системным подходом, учитывая системный характер детерминации психики и поведения человека, факторы общественного участия рассматриваются на макросоциальном, микросоциальном и индивидуально-психологическом уровнях. Представлена схема иерархии факторов участия. Источников - 19.*

**Ключевые слова:** общественное участие, макросоциальные, микросоциальные и индивидуально-психологические факторы общественного участия, стимулы, мотивы.

**Variagina A.A.**

**Psychological factors of public participation**

*The article analyzes the existing approaches to determine the causes, driving forces of public participation of the individual. According to the system approach, taking into account the systemic nature of the determination of the psyche and human behavior, factors of public participation are considered at the macro-economic, micro-social and individual psychological levels. The article presents the scheme of the hierarchy of factors of participation. Sources - 19.*

**Key words:** public participation, the macro-social, micro-social and individual psychological factors of public participation, incentives, motives.

**Варягіна Аліна Анатоліївна** – здобувач Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ.

УДК 159.9 : 34.01

**Ващенко І. В.**

**КОНЦЕПТ «МОРАЛЬНА СВІДОМІСТЬ» В РІЗНИХ ЕТНОСАХ:  
ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

*У статті наведено результати дослідження моральної свідомості. Визначено особливості моральної свідомості українців і німців. Джерел – 8.*

**Ключові слова:** моральна свідомість, український етнос, мораль, німецький етнос, моральні уявлення.

**Постановка проблеми.** Проблема моралі, моральної свідомості, моральних уявлень і морального вибору є однією з найбільш складних і суперечливих проблем людства. Складність цієї проблеми пов'язана з тим, що в історії людства мораль носить відносний характер, оскільки вона на пряму залежить від культурного, історичного та соціального контекстів. Зміну відношення до моральних цінностей та їх реалізації у житті можна спостерігати від Конфуція до тепер, але сутність моральних цінностей весь час залишається незмінною. Напевно тому говорять – якщо хочеш дізнатися майбутнє суспільства, то подивись на його молоде покоління.

Соціально-політичні, економічні, ідеологічні зміни, яких зазнало українське суспільство за останні десять років, вплинули не лише на характер соціальних стосунків, а й на зміст моральних уявлень. Розмитість моральних норм і цінностей, відсутність єдиних критеріїв моральної соціалізації сприяють підвищенню егоїзму, цинізму, агресії та аутоагресії, апатії, нігілізму, споживчого ставлення до життя. Втрата моральних ідеалів, як духовних основ особистості і суспільства в цілому, відсутність важелів саморегуляції, заснованих на високій культурі та духовності, приведе не лише до зникнення традиційних цінностей, вироблених століттями, а й до набуття стихійних орієнтирів, зумовлених примітивними потребами і потягами, до деградації, криміналізації свідомості та розповсюдження девіантних форм поведінки.

Добре відомо, що сутність моральної свідомості відображують моральні уявлення. Займаючи особливе місце в структурі моральної свідомості, моральні уявлення – це суб'єктивні життєвські образи про правила й ідеали моральності, про норми поведінки. Моральні уявлення – це репрезентація суспільної моралі в індивідуальній психіці; суб'єктивне відображення індивідуальних об'єктивних правил, норм, уявлень про гарне і погане, добро і зло. Вони виступають регуляторами людської діяльності, свідомості та поведінки, відображають способи адаптації людини до оточуючого середовища. У сукупності з моральними ідеалами, нормами, цінностями, принципами, переконаннями моральні уявлення складають світогляд і менталітет людини. Тому для підвищення ролі свідомості українського суспільства у розбудові України як демократичної, соціально-правової країни, пошуку шляхів унеможливлення деформації свідомості як «вищого рівня психічного відображення людиною дійсності, її реалізації у вигляді узагальнених образів і понять» важливо досліджувати її складові, зокрема моральну свідомість [6]. У такий спосіб можна буде передбачити порушення у ціннісно-нормативній системі суспільства, а, відтак, і підвищити ступінь впливу соціальних норм на індивідів, запобігти появі протиріч між нормами, що визначають цілі діяльності, і нормами, що регулюють засоби досягнення цих цілей.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У ході наукового пошукування з'ясовано, що феномен моральна свідомість, привертала увагу чималої кількості науковців. Генезу, види, сутність, структуру і специфіку моралі як феномену духовного життя суспільства висвітлено у роботах Д. Аврамова, С. Анісімова, В. Бойкова, Л. Буєва, В. Іванова, П. Кропоткіна, О. Крохмальова, Ф. Михайлова, В. Соколова, А. Титаренко, В. Толстих, Ю. Федорова та ін. З'ясовано, що структура моральної свідомості зародилася ще в давнину. Її складовими є: моральна свідомість як така (цінності, переконання, мотиви), діяльність та відносини, що їх пов'язують. Науковці розкрили особливості моральних відносин у суперечливих умовах розвитку сучасного суспільства, характеристику моральної культури особистості і проблеми моральної регуляції в ситуації формування системи ринкових стосунків у країні; особливості прояву моралі (моральної свідомості) в духовному житті суспільства тощо.

Безпосередньо проблемам функціонування і розвитку моральної свідомості в духовному житті сучасного суспільства, аналізу місця і соціальної ролі моральної свідомості як важливої атрибутивної складової духовного світу особистості присвячено роботи (Т. Авдулова, Ю. Буданцев, В. Большаков, Ю. Хабермас, А. Хвостов та ін.).

Науковці, досліджуючи моральну свідомість і її особливості у сучасному суспільстві, акцентували увагу на значимості моральних цінностей у формуванні духовного світу особистості, в гуманізації всіх галузей духовного життя суспільства, а також на зв'язку моральної свідомості з іншими формами суспільної свідомості.

У зарубіжній психології дослідження моральної свідомості проводилося представниками психоаналітичного, біхевіорального, когнітивістського і гуманістичного підходів. Так, прихильники психодинамічного підходу (А. Адлер, З. Фрейд, К. Хорні, К. Юнг та ін.) моральний розвиток розуміють як процес адаптації вроджених потягів до вимог суспільства, до подолання біологічно зумовлених інстинктів. Вони проаналізували мотиваційні процеси морального розвитку, визначили внутрішні фактори, що впливають на моральне становлення особистості.

А. Бавдура, Д. Бейтсон, А. Гоулднер, Е. Торндайк, Б. Скіннер та ін. вивчали моральну свідомість особистості через призму біхевіорального підходу. Вони наголошували на зовнішньому аспекті у моральному розвитку особистості, на засвоєнні зразків, наслідуванні та системі заохочень і покарань. Описали механізми впливу соціального оточення на моральний розвиток дитини (імітацію, ідентифікацію).

Питання теорії моралі, моральної свідомості, моральних суджень в межах когнітивістського підходу розкрито в роботах Н. Айзенберга, К. Гіллігана, Л. Колберга, Д. Кребса, Ж. Піаже та ін. Автори моральний розвиток описували як динамічний, поступальний процес. Модель моральних суджень Л. Колберга заснована на умові, що люди будують свої моральні судження, виходячи з поточного рівня розвитку. В межах цього підходу встановлено зв'язок між когнітивним і моральним розвитком; виділено рівні та етапи морального розвитку; виявлено розходження між моральною свідомістю і моральною поведінкою.

Діяльнісний підхід до моральної свідомості представлений в концепції розвитку вищих психічних функцій Л. Виготського. За його теорією внутрішній світ людини у процесі інтеріоризації заповнюється «тілом культури». А. Леонтьєв назвав це привласненням людського досвіду.

Моральний розвиток як форму нормативної регуляції, де людина поєднує у собі функції об'єкта і суб'єкта регуляції, представлено в роботах С. Якобсон.

У вітчизняній психології моральна свідомість вивчалась в рамках теорії діяльності, культурно-історичної концепції, концепції суб'єкта діяльності, концепції соціального мислення, морального розвитку дітей, психосемантичного підходу (А. Бойко, О. Богданова, В. Гурін, І. Зязюн, І. Кон, І. Мар'єнко, Т. Цвелих, Н. Щуркова та ін.). Представники функціонально-аналітичного підходу (Н. Єфременко, Л. Іванова, М. Монахов, І. Харламов та ін.) виділили перелік однорідних, не зведених у цілісну структуру моральних якостей, а саме: чесність, гуманність, скромність, працьовитість, дисциплінованість, колективізм та ін.

Вищі моральні цінності, принципи і категорії моралі висвітлено в працях О. Веселової, Т. Казанцевої, М. Кубишкіної, В. Куниціної, К. Муздибаєва, С. Нартової-Бочавер, В. Семенова та ін. Особливості моральної свідомості в різних культурах розкрито Є. Афонасенко, З. Гаджимурадовою, Н. Єлісеєвою, О. Ніколаєвою, А. Хвостовим та ін. Так, А. Хвостов емпірично вивчив складові моральної свідомості, моральні цінності та принципи, моральні дилеми, категорії аретології (чесноти і вади), сенс життя, норми тактовності тощо.

У зв'язку з тим, що вся система стосунків у сучасному суспільстві зазнала докорінних змін, проблема моральної свідомості знов актуалізується. Зокрема, недостатньо вивчена специфіка моральних уявлень етнічних груп, їх особливості в поліетнічному середовищі, трансформація традиційних моральних цінностей в сучасному крос-культурному аспекті. Незважаючи на чималий обсяг наукових праць, присвячених вивченню моральної свідомості, все ще недостатньо висвітлено, на нашу думку, особливості моральної свідомості сучасної молоді. Адже молодь володіє достатньою

когнітивною зрілістю і є сензитивною частиною суспільства, самостійно формує свою систему моральних цінностей, які, безумовно, впливають на соціум в цілому.

**Мета статті** – визначення особливостей моральної свідомості сучасної молоді, відображених в моральних уявленнях української і німецької молоді.

**Виклад основного матеріалу і результатів дослідження.** Особливості моральної свідомості сучасної молоді будуть проаналізовані за результатами дослідження етнічних українців (30 осіб) та етнічних німців (30 осіб), проведеного за моїм науковим керівництвом. Всі досліджувані були віком від 18 до 25 років. Емпіричну базу дослідження становили офіційні статистичні дані, українські та німецькі прислів'я і приказки, результати соціологічних досліджень вітчизняних вчених, відповідні матеріали науково-теоретичних і науково-практичних конференцій.

Для проведення дослідження використано модифікований семантичний диференціал, в основу якого покладено прислів'я і приказки еквівалентні українській та німецькій вибіркам. Факторизація даних суб'єктивного оцінювання досліджуваними проводилась на основі програми SPSS, встановлення власних значень факторів відбувалося за допомогою методу головних компонент.

Застосування семантичного диференціалу дозволить визначити семантичне поле понять «я», «друг», «ворог» в межах моральності.

В українській вибірці перший фактор представлений шкалами з факторним навантаженням: чужими руками добре жар вигортати (0,895); брехнею далеко не зайдеши (0,762); не моє просо, не мої горобці – не буду й відганяти (0,662); своя сорочка до тіла ближче (0,637). Семантика фактора описує категорію «соціальна байдужість».

#### Факторний аналіз поняття «Я» (українська вибірка)

##### Повна пояснена дисперсія

Компонента	Сума квадратів навантажень обертання		
	Всього	% Дисперсії	Кумулятивний %
<b>1</b>	2,614	26,139	26,139
<b>2</b>	2,193	21,928	48,067
<b>3</b>	1,674	16,741	64,808

##### Матриця повернутих компонент

«Я»	Компонента			
	1	2	3	4
я6	,895			
я7	,762			
я9	,662	,521		
я4	,637		,423	
я3		,892		
я1		,859		
я2	,490	,521		-,433
я8			,862	
я10			,684	

Другий фактор, що пояснює 21,9% дисперсії, склали конструкти: гадюку як не грій, а вона все одно укусить (0,892); з вовками жити – по-вовчому вити (0,859); в очі любити, а позаочі гудити (0,521). Цей фактор відображає таку якість, як «лицемірство».

Третій фактор (16,7% дисперсії) утворюється семантикою шкал: нужда закон ломить (0,862); ставити палиці в колеса (0,684). Фактор отримав назву «принцип виживання».

**Факторний аналіз поняття «Я» (німецька вибірка)**

**Повна пояснена дисперсія**

Компонента	Сума квадратів навантажень обертання		
	Всього	% Дисперсії	Кумулятивний %
<b>1</b>	3,079	30,787	30,787
<b>2</b>	2,415	24,148	54,935
<b>3</b>	1,865	18,652	73,587

**Матриця повернутих компонент**

«Я»	Компонента		
	1	2	3
я9	,878		
я3	,864		,363
я6	,815		
я7	,554	,486	
я2		,930	
я5		,806	
я10	,479	,620	
я1			,797
я8		,469	,703
я4	,529		,665

У німецькій вибірці перший фактор (доля поясненої дисперсії 30,8%) представлений такими шкалами з факторними навантаженнями: гадюку як не грій, а вона все одно укусить (0,864); чужими руками добре жар вигортати (0,815 гадюку як не грій, а вона все одно укусить (0,864); чужими руками добре жар вигортати (0,815); брехнею далеко не зайдеш (0,554). Семантика фактора описується як «байдуже споглядання».

Другий фактор (24%) представлений шкалами: в очі любити, а позаочі гудити (0,93); словами і туди і сюди, а ділами нікуди (0,806); ставити палиці в колеса (0,62). Цей фактор отримав назву «підступність».

Третій фактор, який пояснює 18,8% дисперсії, склали конструкти: з вовками жити – по-вовчому вити (0,797); нужда закон ломить (0,703); своя сорочка до тіла ближче (0,665). Факторну семантику можна описати як «інстинкт самозбереження».

При аналізі поняття «Друг» в українській вибірці перший фактор, який пояснює 30% дисперсії, представлений такими шкалами з факторним навантаженням, як: нужда закон ломить (0,877); в очі любити, а позаочі гудити (0,8); з вовками жити – по-вовчому вити (0,735); не моє просо, не мої горобці – не буду й відганяти (0,688); своя сорочка до тіла ближче (0,683). Отже, цей фактор можна охарактеризувати як «байдужий конформізм».

**Факторний аналіз поняття «Друг» (українська вибірка)**

**Повна пояснена дисперсія**

Компонента	Сума квадратів навантажень обертання		
	Всього	% Дисперсії	Кумулятивний %
<b>1</b>	2,998	29,985	29,985
<b>2</b>	1,986	19,856	49,840
<b>3</b>	1,872	18,724	68,564

**Матриця повернутих компонент**

«Друг»	Компонента		
	1	2	3
д8	,877		
д2	,800		
д1	,735		
д9	,688		
д4	,683		
д5		,855	
д10		,849	
д6	,320	,647	
д3			,922
д7			,889

Другий фактор (19,9% дисперсії) увібрав у себе наступні шкали: словами і туди і сюди, а ділами нікуди (0,855); ставити палиці в колеса (0,849); чужими руками добре жар вигортати (0,647). Фактор був описаний якістю «маніпулятивна пасивність»

Третій фактор (18,7% дисперсії) склали шкали: гадюку як не грій, а вона все одно укусить (0,922); брехнею далеко не зайдеш (0,889). Цей фактор можна назвати «нечесність виявиться».

При аналізі поняття «Друг» у німецькій вибірці перший фактор (пояснює 25,6% дисперсії) насичений такими компонентами: брехнею далеко не зайдеш (0,857); не мое просо, не мої горобці – не буду й відганяти (0,794); гадюку як не грій, а вона все одно укусить (0,717); своя сорочка до тіла ближче (0,604). Фактор отримав назву «чесна байдужість».

**Факторний аналіз поняття «Друг» (німецька вибірка)**

**Повна пояснена дисперсія**

Компонента	Сума квадратів навантажень обертання		
	Всього	% Дисперсії	Кумулятивний %
<b>1</b>	2,558	25,581	25,581
<b>2</b>	2,541	25,411	50,992
<b>3</b>	2,274	22,738	73,730

**Матриця повернутих компонент**

«Друг»	Компонента		
	1	2	3
д7	,857	,348	
д9	,794		,308
д3	,717		,322
д4	,604	,497	
д2		,880	
д5		,776	
д8		,712	,420
д10			,890
д6	,311	,384	,739
д1		-,318	,697

Другий фактор (25,4% дисперсії) включає такі шкали: ставити палиці в колеса (0,88); в очі любити, а позаочі гудити (0,776); нужда закон ломить (0,712). Схожий фактор у нас вже з'являвся раніше, він характеризує таку якість, як «підступність».

До третього фактору, який пояснює 22,7% дисперсії, входять шкали: словами і туди і сюди, а ділами нікуди (0,89); чужими руками добре жар вигортати (0,739); з вовками жити – по-вовчому жити (0,697). Семантику фактора можна описати як «пасивний конформізм».

При аналізі поняття «Ворог» в українській вибірці перший фактор, який пояснює 38,5% дисперсії, охоплює такі шкали: словами і туди і сюди, а ділами нікуди (0,818); нужда закон ломить (0,809); ставити палиці в колеса (0,796); в очі любити, а позаочі гудити (0,762); брехнею далеко не зайдеш (0,688); гадюку як не грій, а вона все одно укусить (0,635). Фактор отримав назву «підступна слабкість».

#### Факторний аналіз поняття «Ворог» (українська вибірка)

##### Повна пояснена дисперсія

Компонента	Сума квадратів навантажень обертання		
	Всього	% Дисперсії	Кумулятивний %
<b>1</b>	3,849	38,491	38,491
<b>2</b>	2,887	28,873	67,363

##### Матриця повернутих компонент

«Ворог»	Компонента	
	1	2
в5	,818	
в8	,809	
в10	,796	,391
в2	,762	,451
в7	,688	
в3	,635	,573
в1		,836
в9		,788
в6	,525	,709
в4	,349	,480

Другий фактор (29% дисперсії) включає шкали: з вовками жити – по-вовчому жити (0,836); не моє просо, не мої горобці – не буду й відганяти (0,788); чужими руками добре жар вигортати (0,709); своя сорочка до тіла ближче (0,48). Даний фактор можна охарактеризувати як «особистий інтерес понад усе».

#### Факторний аналіз поняття «Ворог» (німецька вибірка)

##### Повна пояснена дисперсія

Компонента	Сума квадратів навантажень обертання		
	Всього	% Дисперсії	Кумулятивний %
<b>1</b>	4,677	46,768	46,768
<b>2</b>	2,588	25,882	72,650

##### Матриця повернутих компонент

«Ворог»	Компонента	
	1	2
в6	,839	,375
в2	,837	
в5	,816	
в9	,814	
в3	,745	,441
в10	,743	
в4	,732	,422
в7		,906
в8	,365	,801
в1	,404	,728

У німецькій вибірці перший фактор пояснює 46,8% дисперсії і представлений наступними шкалами: чужими руками добре жар вигортати (0,839); в очі любити, а позаочі гудити (0,837); словами і туди і сюди, а ділами нікуди (0,816); не моє просо, не мої горобці – не буду й відганяти (0,814); гадюку як не грій, а вона все одно укусить (0,745); ставити палиці в колеса (0,743); своя сорочка до тіла ближче (0,732). Цей фактор отримав назву «байдужа підступність»

Другий фактор, який пояснює 25,9% дисперсії, утворений такими шкалами: брехнею далеко не зайдеш (0,906), нужда закон ломить (0,801); з вовками жити – по-вовчому вити (0,728). Семантика фактора може бути пояснена як «поступливість».

Перший фактор обох вибірок схожий тим, що в них з'являється така якість, як байдужість (див. табл. 1). Відмінність тільки в тому, що у вибірці німців вона набуває більше специфічну пасивність. В українській вибірці байдужість більш загальна і спрямована на суспільне явище.

Таблиця 1

№	Українська вибірка	Німецька вибірка
1	Соціальна байдужість	Байдуже споглядання
2	Лицемірство	Підступність
3	Принцип виживання	Інстинкт самозбереження

Другий фактор також має схожі риси, їх спільною ознакою лицемірства і підступності є те, що індивід поводить серед оточуючих людей одним чином, а наодинці по-іншому. При цьому в українській вибірці ця якість несе необразливий характер, тобто особистість не є асоціальною. В німецькій вибірці якість проявляється більш не соціально, індивід схильний до того, щоб поводитися аморально, чинити зло оточуючим.

За третім фактором взагалі важко виділити значні відмінності між українцями та німцями, але вони є. Людина, яка дотримується принципу виживання, готова зробити все, щоб задовольнити свої потреби або досягти мети. Вона займає позицію нападаючого. Інстинкт самозбереження передбачає позицію того, хто охороняється. Він спричиняє зло у відповідь на зло, а не для власного задоволення. Отже, обидві вибірки (українська та німецька) оцінюють поняття «Я» як щось байдуже, пасивне, нещире.

За першим фактором дані вибірки дуже схожі, через те, що характерною рисою в них виступає фактор байдужості. Різниця в тому, що на українській вибірці також проявляється конформізм (див. табл. 2).

Таблиця 2

№	Українська вибірка	Німецька вибірка
1	Байдужий конформізм	Чесна байдужість
2	Маніпулятивна пасивність	Підступність
3	Нечесність виявиться	Пасивний конформізм

За другим фактором вибірки мають різний характер. Цікаво те, що на німецькій вибірці фактор «підступність» використовується для характеристики поняття «Я» і для пояснення поняття «друг».

Третій фактор української вибірки дуже відрізняється від попередніх. Він вказує на зв'язок понять «друг» та чесності. Він не описує те, що індивід поводить чесно в більшості ситуацій, але він вказує на те, що індивід впевнений в тому, що будь-яка неправда розкриється і стане відомою. Припустимо, що це стримує людину від нечесної поведінки.



Порівняльна таблиця факторів поняття «Ворог»

№	Українська вибірка	Німецька вибірка
1	Підступна слабкість	Байдужа підступність
2	Особистий інтерес понад усе	Поступливість

При факторизації даних для поняття «ворог» в обох вибірках були виділені тільки 2 фактори. Перший фактор спільним містить сенс «підступність». На українській вибірці ця якість проявляється у слабкості, а на німецькій вибірці – у байдужості. На вибірці німецької молоді байдужість з'являється вже втретє на місці першого фактору.

Семантика другого фактору різна у порівнюваних вибірках. Якщо на українській вибірці цей фактор характеризується егоїзмом, прагненням самозадоволення, то на німецькій – конформізмом, поступливістю.

**Висновки.** Умовою формування певного типу моральної свідомості і моральної поведінки є культурний контекст. Обидві етичні системи (українська і німецька) основані на християнських цінностях, але мають відмінності хоча й не дуже помітні. Так, українці відрізняються певним своєрідним «релятивізмом» моралі, тобто поведінка диктується тією ситуацією, що виникла. Соціальні норми і закони не сприймаються як бар'єри виконання протизаконної дії, якщо особистість ставить перед собою мету (наприклад, врятувати життя людини).

Для німців правила є вищим проявом моральності, тому ніщо не може стати найкращим виправданням для їх порушення. В Німеччині суспільні норми поведінки суворіші, мають певну консервативність та раціональність. Ще з дитинства німці вчаться дотримуватися правил і норм, намагаються їх не порушувати, щоб уникнути покарання або соціального несхвалення. Німці не будуть приховувати на суді відомості, навіть якщо може постраждати невинний; проти керування автомобілем у нетверезому стані, навіть якщо терміново потрібно відвезти хворого до лікарні; піддають сумніву, чи можна вкрати ліки для вмираючого або завдавати тортур до терориста, навіть якщо треба дізнатися, де закладена бомба. При виникненні моральної дилеми внутрішній конфлікт не є таким гострим і болісним.

Спільне те, що обидві вибірки сприймають добро і зло як необхідні сторони моралі. Залежно від того, яку сторону вибирає людина, можна говорити про високий або низький рівень її моральності. Водночас дві культури мають і відмінності, які полягають в тому, що українці займають нейтральну позицію щодо поведінки іншої людини. Отже, здебільшого українці переконані, що кожен може слідувати тій моралі, яка йому ближча, і сам вирішує, що добре, а що погано.

В Україні поняття совісті та етичності займають важливе місце в етичній свідомості, але водночас соціальні норми досить гнучкі і нечітко сформульовані. Для українців моральна поведінка не зводиться лише до дотримання правил і законів. Порушення закону заради порятунку людського життя не виступає як щось аморальне і те, що заслуговує засудження. Можливий навіть компроміс із бандитом заради порятунку життя невинних. Навіть оточуючі, скоріше за все, підтримають такий вибір індивіда і виправдають його в своїх очах. Така розбіжність в розумінні моралі і є причиною невідповідності моральних цінностей і принципів моральної поведінки.

За результатами дослідження іншою характерною рисою українців виступає соціальна пасивність і байдужість. Найкраще таку позицію можна описати українським прислів'ям «моя хата з краю, нічого не знаю». Соціальний інтерес української нації низький, кожен намагається задовольнити власні потреби. Німецька вибірка протилежний результат: соціальна активність і соціальний інтерес високі. Конформізм є характерною рисою для німців. Він пов'язаний з безкомпромісним дотриманням суспільних законів і правил.

Окремий аспект проблеми – етнічна специфіка моральної свідомості. Практично немає порівняльних крос-культурних досліджень, які могли б показати унікальність моральних принципів сучасних етносів. Мало відомо про порівняльні характеристики моральної свідомості інших культур, що необхідно для ефективної взаємодії в сучасному світі. Неясно наскільки однорідна моральна свідомість у межах близьких етносів, наскільки слід враховувати регіональну специфіку.

Вивчення моральної свідомості є актуальним для сучасного суспільства, а, отже, і для європейської, і для української спільноти. Глибоке розуміння питання про формування моралі допоможе всім громадянам України визначитися, на яких же принципах має будуватися мораль нашого суспільства.

#### Література

1. Авксентьєва Т.А. Формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів: Автореф. дис... канд. педагог. н. / 13.00.07 - теорія і методика виховання; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2005. – 20 с.
2. Выготский Л.С. Moral insanity // Основы дефектологии. – СПб.: Лань, 2003.-С. 150-153.
3. Дубов И. Г., Хвостов А. А. Моральная детерминация поведения в быденном сознании больших групп населения /И.Г. Дубов, А.А. Хвостов // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 87-99.
4. Новикова Л. М. Гендерные особенности морального сознания молодёжи: Дис... канд. психол. н. / Л.М. Новикова. – М., 2007. – 181 с.
5. Хвостов А. А. Онтогенез морального сознания: от подростков до студенческой молодёжи / А. А. Хвостов // Развитие личности. – 2000. – №3-4. – С. 75-100.
6. Хвостов А. А. Моральное сознание личности: структура, генезис, детерминанты: Монография / А. А. Хвостов. – М.: Прометей, 2005. – 472 с.
7. Хвостов А. А., Афонасенко Е. В. Моральное сознание китайской и русской молодёжи XXI века: Монография / А. А. Хвостов, Е. В. Афонасенко. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2007. – 313 с.
8. Чикалов Н. А. Развитие когнитивно-оценочных механизмов морального сознания личности: Автореф. дис... канд. психол. н. / Н. А. Чикалов. – Калуга, 2002. – 19 с.

#### References

1. Avksent'eva T.A. Formuvannja moral'noї svidomosti studentiv vishhiv pedagogichnih navchal'nih zakladiv: Avtoref. dis... kand. pedagog. n. / 13.00.07 - teoriija i metodika vihovannja; Ternopil's'kij nacional'nij pedagogichnij universitet imeni Volodimira Gnatjuka, Ternopil', 2005. – 20 s.
2. Vygotskij L.S. Moral insanity // Osnovy defektologii. – SPb.: Lan', 2003.-S. 150-153.
3. Dubov I. G., Hvostov A. A. Moral'naja determinacija povedenija v obydennom soznanii bol'shivh grupp naselenija /I.G. Dubov, A.A. Hvostov // Voprosy psihologii. – 2000. – № 5. – S. 87-99.
4. Novikova L. M. Gendernye osobennosti moral'nogo soznanija molodjozhi: Dis... kand. psihol. n. / L.M. Novikova. – M., 2007. – 181 s.
5. Hvostov A. A. Ontogenez moral'nogo soznanija: ot podrostkov do studencheskoj molodjozhi / A. A. Hvostov // Razvitie lichnosti. – 2000. – №3-4. – S. 75-100.
6. Hvostov A. A. Moral'noe soznanie lichnosti: struktura, genezis, determinanty: Monografija / A. A. Hvostov. – M.: Prometej, 2005. – 472 s.
7. Hvostov A. A., Afonassenko E. V. Moral'noe soznanie kitajskoj i ruskoj molodjozhi XXI veka: Monografija / A. A. Hvostov, E. V. Afonassenko. – Blagoveshhensk: Izd-vo BGPU, 2007. – 313 s.
8. Chikalov N. A. Razvitie kognitivno-ocenochnyh mehanizmov moral'nogo soznanija lichnosti: Avtoref. dis... kand. psihol. n. / N. A. Chikalov. – Kaluga, 2002. – 19 s.

**Вашенко И. В.**

**Концепт «моральное сознание» в разных этносах: психологический аспект**

*В статье приведены результаты исследования нравственного сознания. Определены особенности морального сознания украинцев и немцев. Источников - 8.*

**Ключевые слова:** моральное сознание, украинский этнос, мораль, немецкий этнос, нравственные представления.

**Vashchenko I. V.**

**The concept of "moral conscience" in different ethnic groups: the psychological aspect**

*The results of study of the moral consciousness. The features of the moral consciousness of Ukrainians and Germans. Sources - 8.*

**Key words:** moral consciousness, Ukrainian ethnicity, morality, German ethnicity, moral concepts.

**Вашенко Ірина Володимирівна** – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної психології, заступник декана з наукової роботи факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ.

УДК 159.923.33 : 37.015.3

*Вірна Ж.П., Коширець В.В.*

### **ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПРОСТОРУ: ОЦІНКА, ТЕНДЕНЦІЇ І ЗАКОНОМІРНОСТІ**

*У статті конкретизовано концептуально-методологічні аспекти вивчення феномену особистісного простору студентської молоді в межах авторської позиції його структурно-функціональної організації. Окреслено центральні принципи запропонованої дослідницької позиції вивчення особистісного простору у вигляді внутрішнього інтегрованого образу суб'єктного характеру, який забезпечує адекватний рівень соціально-психологічної адаптації та становлення соціальної зрілості, самоствердження і самоактуалізації сучасного студента. Проаналізовано співвідношення змісту функціональних ознак структурних компонентів особистісного простору та його психологічних меж та визначено такі характеристики якості як цілісність, самоорганізація та відкритість особистісного простору. Розроблена програма емпіричного дослідження, а також комплекс використаних методів математичної обробки результатів дослідження підтверджують концепт розуміння особистісного простору як форми внутрішньої узгодженості студента із обставинами життя, що супроводжується особливостями конфігурації проявів адаптаційних, мотиваційних та особистісно-поведінкових компонентів.*

**Ключові слова:** особистісний простір, суверенність психологічного простору, образ життя, соціально-психологічна адаптація, соціальна зрілість, самоствердження, самоактуалізація, студентська молодь.

**Постановка проблеми.** За складних і суперечливих умов розвитку сучасного суспільства вкрай загострюються проблеми, пов'язані із процесом його гуманізації, визначенням пріоритету загальнолюдських цінностей, адаптивності та свободи розвитку особистості. Забезпечення ефективності вирішення складного комплексу цих проблем актуалізує потребу у глибшому пізнанні сутності інтеграційних характеристик психічних явищ та вимагає створення повноцінних теоретичних концепцій і моделей вивчення внутрішнього світу особистості. Тому дуже важливим є вивчення особистісного простору